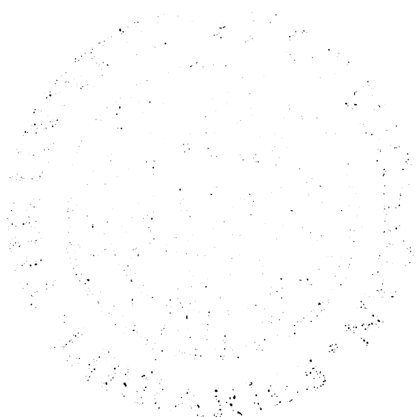
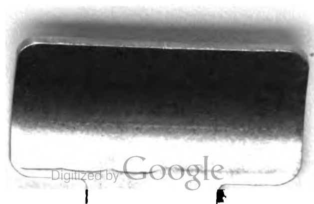
Vasn Vanorēits‘ or i S. K‘aghak‘n Yerusaghēm

ՎԱՍՆ ՎԱՆՈՐԷԻՑ

ՈՐ Ի Ս. ՔԱՂԱՔՆ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ԸՍՏ ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԵՐՈՑ

ԳԱՂՂԻԱՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

ՎԵՆԵՏԻԿ – Ս. ՂԱԶԱՐ

—

1896

ՎԱՍՆ ՎԱՆՈՐԷԻՑ

ՈՐ Ի Ս. ՔԱՂԱՔՆ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ԸՍՏ ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԵՐՈՑ

ԳԱՂՂԻԱՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

ՎԵՆԵՏԻԿ Ս. ՂԱԶԱՐ

1896

ՎԱՍՆ ՎԱՆՈՐԷԻՑ

ՈՐ Ի Ս. ՔԱՂԱՔՆ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

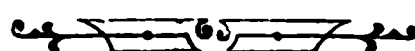
ՅԱԳԱԹԱՆԳԵՂԵԱՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ¹

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ՝ գիտնական միանգամայն և կրօնախառն հետազօտութեանց՝ մէկ գլխաւորն այլ է Սուրբ տեղեաց աշխարհագրական ծանօթութիւնն, և խաչակրաց որ և է յիշատակարանաց՝ յարևելս. ասոր համար, զատ յայլոց, 'ի Գաղղիա կազմուեցաւ Ընկերութիւնն Լատին

1. Մեզի ծանօթ Ագաթանգեղեայ պատմութեան մէջ այսպիսի յիշատակ չկայ։

Արևելից, Société de l'Orient latin, որոյ վրայօք արդէն նորերս ազգային լրագիրք եւս չափաւոր տեղեկութիւն տուին։ Նոյն ընկերութեան գլխաւոր գործող և գրող անձին խնդրանօք՝ ղրկած եմք իրեն փռանկերէն թարգմանութիւն հետևեալ կարևոր գրուածին, որ Է դարու վերջերը կամ Ըին սկիզբը շարագրուած է, անշուշտ յԱնաստաս Վարդապետէ Հայոց. որոյ վրայ ուրիշ մ'այլ աւելցուցեր կամ ընդարձակեր է տեղեկութիւնը. երրորդ մ'այլ գտնելով զնոյնս ի ձեռագրքի Անկիւրիոյ վանաց՝ գաղափարեր է։ Մեր օրինակն այլ անկէ է. ուրիշ օրինակ մ'եւս ունիմք 1624ին գրած, յորում այդ յետին հատուածն չկայ։ Փափագիմք որ լաւագոյն օրինակք կամ ասոր նման գրուածք Երուսաղեմի տեղեաց վրայօք՝ հրատարակուէին, որպիսիք աւելի յուսալի են գտնուիլ 'ի մնացեալ վանորայս Հայոց Սուրբ Երկրին։

Ա·

ԱՆԱՍՏԱՍԱՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՎԱՍՆ ՎԱՆՈՐԷԻՑ ՀԱՅՈՑ

ՈՐ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ԺԱՄԱՆԱԿՍ *թագաւորութեան Տրդատայ և 'ի հայրապետութեան Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, մեծամեծ իշխանքն Հայոց շինեցին վանորայք 'ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ. որոց անուանք վանորէիցն են այսոքիկ·*

Պետրոսի վանքն, որ արտաքոյ քաղաքին է, 'ի կողմանէ Սելովամայ, որ կոչի Հառաչումն Պետրոսի· ընչիւք և ծախիւք արքունի շինեալ եղեւ:

Պանդղայ վանքն, որ սուրբ Կարապետին է, որ յարևելից կողմանէ ի Ձիթենեաց լերինն կայ, նոյնպէս արքունի ծախիւք շինեալ, յանուն սուրբ Կաթուղիկէին որ 'ի Վաղարշապատ քաղաքի, զոր Աղուանք ունին մինչեւ ցայժմ:

Մըժայ վանքն, որ յանուն Սուրբ Քառասնիցն, զոր այժմ Տաճիկք ունին։

Մերձ 'ի նա Բատին վանքն Շիրակացւոց, զոր կնկզաւորաց վանք յետոյ անուանեցաւ։

Սուրբ Գէորգայ վանքն, 'ի նոյն կողմն է, զոր այժմ աւեր է։

Նորավանք, մերձ 'ի գերեզման Եսայեայ մարգարէին, 'ի նոյն կողմն Զիթենեաց լերինն, զոր այժմ քակեալ են Տաճիկք։

Խաղայ երանելւոյ վանքն, որ է 'ի Ձորն Յովսափատու, մերձ 'ի Գեթսեմանի։

Սուրբ Պաղիդքտոսի վանքն, շինեալ Զորրորդապետն Հայոց [1] 'ի հիւսիսոյ կողմն։

Արծրունեաց վանքն, որ յանուն Սուրբ Գէորգայ։

Զարեհաւանի վանքն, արտաքոյ քաղաքին։

Մամիկոնեանց վանքն որ յանուն Սուրբ Կարապետին։

Գուգարաց վանքն։

Բդեշխի վանքն շինեալ 'ի նոյն կողմն, որ կոչի Ս. Սարգսի և Բագոսի։

Սիւնեաց վանքն որ յանուն Սուրբ Գէորգայ, զոր Տաճիկք քակեցին։

Ըռըշտունեաց վանքն որ ուրկանոց էր Հայոց վանորէիցն, նոյն կողմն։

Խոռխոռունեաց վանքն 'ի նոյն կողմն։

Երիցավանք, որ 'ի Դաւթի դրան է, որ յանուն սուրբ Աստուածածնի է։

Սուրբ Ղևոնդեանց վանքն։

1. Եթէ Զորրորդ Հայոց (Տոփաց) նախարարն չէ, մեզի անծանօթ է այսպիսի իշխանութիւն մի 'ի Հայս։

Կրտի վանք, Ձորբորդ Հայոց, յարևելից կուսէ կայ։

Անձևացեաց վանքն որ յանուն Սրբոյն Անանեայ, որ է մերձ 'ի Բեդղեհէմ։

Եւ 'ի ներս 'ի քաղաքն՝ Արշակունեաց վանքն, 'ի սուրբ Պրոպատիկէ կողմանն։

Գաղաւունի վանքն որ յանու նսուրբ Հռիփսիմէի և Գայեանէ, 'ի մէջ քաղաքին՝ դրանն Ցարուլժեան։

Կամսարականաց վանքն՝ զոր Արշակունեաց կոչեն, որ յանուն Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին։

Ամատունեաց վանքն, Սուրբ Սիոնի կողմն է։

Այլ վանք Ամատունեաց, որ հաւատաւորքն բնակէին 'ի կողմն Սիոնի։

Մամիկոնէից վանքն յանուն Սուրբ Կարապետին, 'ի նոյն կողմն։

Ձորս վանք այլ 'ի Սեղմեայ կողմն կայ։

Կարնացոց վանքն, զոր Սմբատ Բագրատունեաց է շինեալ։

Սահառունեաց վանքն, 'ի նոյն կողման է, զոր Քարուվանք կոչեն, որ է Տեառնեղբօրն՝ զոր ընկալաւ վէմն։

Պալունեաց վանքն, որ է 'ի կողմն Գալիլեայ լերին։

Այլ Անձևայեաց վանքն, կայ 'ի նոյն կողման։

Զաղակունեաց վանքն 'ի նոյն կողման է, զոր այժմ Տաճիկք ունին[1]։

Սուրբ Քառասնից վանքն, 'ի նոյն կողմանն կայ։

1. Անծանօթ ազգատոհմ, գուցէ Պաղակունեաց։

Կատայեցոց (կոտայեցւոց ?) վանքն, 'ի կողմն Ջիթենեաց լերին, յորում զինն երանութիւնն՝ ուսոյց աշակերտացն :

Վարաժ(ու)նեաց վանքն, 'ի նոյն կողմն տաճարին Սողոմոնի :

Վանանդացեաց վանքն 'ի նոյն կողմն :

Ջատեցացն՝ 'ի նոյն կողմն [1] :

Մոկաց վանքն 'ի կողմն Գեթսեմանի :

Քաջբերունեաց վանքն, ի կողմն Գալիլեայ լերին :

Սահառունեաց վանքն 'ի նոյն կողմն է :

Մազազեաց վանքն, որ այժմ Հոռոմն ունի :

Սուրբ Յոհաննու վանքն, 'ի դրանն Յարութեան, որ այժմ Վրացիք ունին :

Կողայ վանքն 'ի նոյն կողմն, զոր այժմ Հոռոմն ունի :

Սպանդունեաց վանքն :

Աշամունեաց վանքն՝ աւերած է :

Արեւելից կուսէ այլ վանք Հայոց :

Դերջանայ վանք :

Սիւնեաց վանքն յարեւելից կուսէ :

Այլ վանք Սիւնեաց 'ի նոյն կողմն :

Այլ վանք Սիւնեաց 'ի Ձորն Սաբայի :

Չորրորդ վանք Սիւնեաց, ի Ձորն Յովսափաթու :

Հինգերորդ վանք Սիւնեաց զոր Տաճիկք ունին :

Բաւրդոյ վանքն որ յանուն սուրբ Աստուածածնի, որ առ աշտարակին Դաւթի է :

1. Անծանօթ է 'ի պատմութեան և այս տոհմ :

կողանդուաց վանքն, 'ի նոյն կողման է։

Սուրբ Գրիգոր Ամարասայ վանքն։

Արցախայ վանքն, 'ի հարաւակողմն։

Այլ երեք վանք Աղուանից զոր այժմ Տաճիկք ունին։

Այլ երեք վանք 'ի մէջ քաղաքին Երուսաղեմի։

Տաշրացւոց վանք՝ որ յանուն Սուրբ Գէորգայ, Արշակունեաց շինեալ։

Եւ այլ չորս վանք մեծամեծք 'ի Մամիկոնէից շինեալ։

Ամենայն բովանդակ եօթանասուն վանք շինեալ եղեւ յիշխանաց Հայոց 'ի սուրբ քաղաքն յԵրուսաղէմ, 'ի տեղիս տնօրինականացն Քրիստոսի և յայլ աստուածակոխ տեղիսն։ Եւ զմեծամեծ եկեղեցիքն, զԳողգոթա, զԾնունդն, զՍուրբ Յակոբն, զՀրեշտակապետըն, և զՓրկիչն, զՎերնատունն, և զՀամբարձումն, զՋառերն և զխաչ գիւտն, զխորանն Լուսաւորչին, և զաստուածընկալ Գերեզմանն. շինեալ եղև 'ի Թագաւորէն Տրդատայ և 'ի Սրբոյն Գրիգոր Լուսաւորչէ։

Եւ այս ամենայն վանորայքս յԵրուսաղէմ 'ի Սուրբ Լուսաւորչէն հաստատեցան. բայց յոլովս 'ի Ներսիսէ, զոր հրամայեաց շինել 'ի պատճառս աղօթից 'ի փրկութիւն Հայոց։ Զոր հայրապետացն տեղւոյն յետոյ 'ի նախանձ շարժեալ՝ խանգարեցին զամենայն կարգ վանորէիցն. վասն որոյ իշխանացն Հայոցն եօթն կենդինարս տուեալ Թագաւորին Յուստինիանոսի, որ լինի 70000 դահեկան, Թափեցին

յիշխանութենէ հայրապետացն զամենայն հայ վանորայսն, եթէ արանց վանք, եթէ կանանց վանք, եթէ միանձանց խրճիթ, անդէն զինքեանս առնելով իշխեցողս։ Ապա յետոյ անփոյթ արարեալ իշխանացն Հայոց և կաթողիկոսացն, որպէս և զայլ մեծամեծս 'ի պատուիրանացն անհոգ առնեն, և վանականք որ յԵրուսաղէմ՝ ծոյլ և հեղգ եղեն, նոցայն տապալեալ քանդեցան։ իսկ ուրք պիտանիք և ժիրք և աստուածահաճոյ վարուք՝ զիւրեանցն պահեցին սահման հաւատոյ և վարուց, նոցայն դեռ ևս չէն են և հաստատուն։ Եւ գլոլով վանորէիցն մերոց՝ յորժամ առաջնորդք վախճանէին և ոչ լինէր ոք հոգեբարձու՝ որ զայլ ոք կարգէր առաջնորդ Հայոց, ապա աճապարէին պատրիարգունք Երուսաղեմի և Հոռոմի։ Եւ դարձեալ ելին ինքեանքն Հայ վանականքն, 'ի ծանրութենէ հարկաց Տաճկացն ճողոպրել կամելով, և զայլ իւրեանց վաներն որ ընդ ձեռամբ էր՝ ընդ պարսպօք քաղաքին՝ կանանց վանքեր արարին և սարկաւագուհիս կարգեցին, զի անհարկ լիցին և ազատ, որպէս և զայլ կանանց վաներն։ Եւ ինքեանք վանականքն արտաքոյ քաղաքին ելին յայլ տեղիս. և փոխեալ զանուանս՝ գաւառացն և ազատացն ազգայն անուանեցին անուանս, թերևս 'ի նոցանէն գտցեն օգնութիւն և ողորմութիւն։

Արդ, բազումք յԵգիպտոս և յԱղեքսանդրիայ և 'ի Թեբայիդ և 'ի լեառն Սինէական կային մենաստանք Հայոց, նա և 'ի սուրբ

լեառն Թաբոր, և 'ի յեզր ծովուն Տիբերայ և յայլ սահմանս Պաղեստինոյ. զոր յոլովս իմովին իսկ աչօք տեսեալ, զամս բազումս կայի լինելով յաշխարհին յայնմիկ. և ամենայն աստուածաշունչ և հոգեպատում պատուիրանք անպակաս գոյր 'ի հայկեան լեզուս, յամենայն մենաստանս Երուսաղեմի և որ նովաւ չուրջ զԵրուսաղեմաւ:

Երանելոյն Անաստասայ Հայոց վարդապետի՝ գրեալ զանուանս վանօրէից Երուսաղեմի, 'ի խնդրոյ իշխանին Համազասպայ կամսարականի Պալհաւունոյ, որ կամէր գնալ յԵրուսաղէմ, որ և գնաց իսկ և արժանացաւ աստուածակոխ սուրբ տեղեացն, ընդ որս շրջեցաւ Տէրն Յիսուս Քրիստոս 'ի մարդանալն իւրում. և 'ի հայրապետացն Երուսաղեմի թափեաց զՀայոց վանօրայսն, որք կամէին յեղափոխել զկարգս նոցա և զհաւատս՝ ըստ Յոբնաղի քարոզութեան: Այլ և յետոյ բազում նեղութիւնս և տանջանս կրեցին Հարքն Հայոց և վանօրայքն 'ի պատրիարգացն Հոռոմոցն և այլոց որ զկնի նոցա նստան, սակս հաւանելոյ չորրորդ ժողովոյն Քաղկեդոնի և խոստովանութեան երկու բնութեանց: Եւ միաբան ժողովեալ ամենայն Հարքն և առաջնորդք մենաստանացն և խըրճըլթաւոր միայնակեացքն, անձինք իբրև հինգ հարիւր, գրեցին առ երանելի կաթողիկոսն Յոհան և առ այլ աթոռակալսն, եթէ զի՞նչ պարտ իցէ առնել, հաւանե՞լ նոցա և ունել

զտեղի բնակութեան իւրեանց, և թէ՝ թո֊
ղուլ և ելանել անտի. զի հրաման թագաւո֊
րի խստանայր 'ի վերայ սրբոյ քաղաքին և
հայրապետացն, զի մի՛ բնակեսցեն անդր 'ի
Հայոց կրօնաւորաց և Յակոբիկ Ասորի կամ
յԵգիպտացւոցն. այլ միայն որք ողջ ունին
զհաւատս թագաւորին և զՅօբնաղի սահմա֊
նադրութիւնն։ Եւ գրեաց կաթողիկոսն Հա֊
յոց, թէ վասն հաւատոյ մասին մի՛ հնազան֊
դիք դոցա, այլ թողէք և արտաքս գնացէք
'ի քաղաքէ այտի։ Եւ բազումք թողին զմե֊
նաստանս իւրեանց և զինչս և 'ի բաց գնա֊
ցին. և այլք բնակեցան 'ի Կեսարիա, և այլք
չոգան յԵգիպտոս, և բազումք 'ի տեղւոջէ
իւրեանց ոչ գնացին.-այլ համբերեցին գանից
և աւարառութեանց և նեղութեանց 'ի հայ֊
րապետացն Երուսաղեմի, մինչև տիրեցին
Տաճիկք աշխարհին Պաղեստինոյ և Երուսա֊
ղեմի. և այնուհետեւ ոչ համարձակեցան բռ֊
նադատել զոք հայրապետքն, զի քայքայեցան
'ի ձեռաց իսմայելացւոցն պատրիարգունքն
և գերեցան, և հանդիսա առին Հայք և Ա֊
սորիք։ Իսկ յետոյ 'ի ծանրութենէ հարկացն
նեղացան և յաւերանայն երկրին Հայոց. զի
ոչ բերէին զմուտս գեղարեաց զոր պարգե֊
ւեալ էին թագաւորք և իշխանքն Հայոց. և
նոցա ոչ կարացեալ համբերել՝ թողին զտե֊
ղիս իւրեանց. և ԺԵ վանք միայն մնացին. և
կէսք 'ի լերին Ձիթենեաց և այլք մերձ 'ի
Բեթղեհէմ, և Սիւնական կրօնաւորք, և 'ի
յեզր սուրբ գետոյն Յորդանանու, և 'ի լե֊

րինն փորձութեան, յԱնապատ փրկչին, և 'ի Թաբորական լերան, և 'ի Հերմոն՝ հանդէպ Թաբորայ· և այլ ևս 'ի նոյն կողմանս Տիբերական ծովուն, յայնմ կողմանէ ուր զեօթն նկանակն եւ հինգհարիւրոցն։

Եւ այսոցիկ այսպէս եղելոց։

Ի յերկիրն Հոռոմոց Գաղատիա, որ մականուն կոչի Անգուրիա, 'ի Լուսաւորչին Գրիգորի յանուն եկեղեցի՝ գտաք գիրք, յորում գրեալ էր դրուատս այս. որ Անաստաս անուամբ վարդապետ Հայոց գնացեալ էր յԵրուսաղէմ, և ականատես եղեալ վանորէիցն. և չէն ամենայն վանորայքն Հայոց որ յԵրուսաղէմ՝ եօթանասուն վանք· և գրեալ զամենայն և բերեալ 'ի Ծոփաց գաւառն, որ այժմ կոչի Ջմշկածակ. և մեր գրեալ զայս և օրինակեալ զամենայն կարգս։

Բ.

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԱԿՈՒԻՐՄԱՆՑԻՈՅ

ՏՆՕՐԻՆԱԿԱՆ Ս. ՏԵՂԻՔ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ

Այս են Տնօրինականաց սուրբ տեղիքն որ է յԵրուաղեմ. զոր գրեցից սակաւս ՚ի բազմացն, ես ծառայս Աստուծոյ Նիկողայոս Եպիսկոպոս։

Նախ, Սամուէլ մարգարէի գերեզման։ Եւ այլ յառաջ երթաս Արեմաթա է, ուստի Յովսէփն էր, և անդ կայ եկեղեցի, Յովսեփայ գերեզմանն։

Եւ յԵրուսաղեմայ եզերն՝ Գամաղիէլի և Սուրբ Ստեփաննոսի գերեզման։

Եւ ՚ի Սուրբ Յակոբ՝ գլուխն կայ Յակոբայ որդւոյն Զեբեթայ, եղբօրն Յոհաննու։

Եւ երբ երթաս ՚ի Յարութիւնն՝ դուռն մի կալած կայ ՚ի վերայ ճանապարհին, ուր Տէրն ասաց. Ո՛ղջ էք. և նոքա մատուցեալ կալան զոտս Նորա. և այլն։

Եւ այլ յառաջ՝ դուռն մի այլ կայ կալած, որ երեշխեւորեաց Աստուածածինն՝ Մարիամայ եգիպտացւոյն։

Եւ մօտ ՚ի Յարութեան դուռն, ուր զփայտ

Խաչին էառ Տէրն 'ի Սիմոնէ Կիւրենացւոյն և ինքն եբարձ։

Եւ կայ ընդդէմ նորա Սուրբ Կարապետն․ և 'ի Ցարուլժիւն երբ մտանես, նա է Գողգոլժա և տեղի կառափելոյ՝ ուր զՏէրն խաչեցին։ Եւ վէմն որ յերկուս հերձաւ, և Ադամայ գերեզմանն 'ի ներքոյ։ Եւ տեղի պատեւոյն Քրիստոսի․ և սուրբ գերեզմանն․ և կափարիչն, սնարքն, և ուր եմուտ Պետրոս և Յովհաննէս։

Եւ ուր նստաւ հրեշտակն և աւետէր կանանցն։ Եւ պարտէզն։

Եւ տեղին ուր ետես Մագդաղենացին զՔրիստոս, և գիտէր թէ պարտէզպան իցէ․ և ասաց, Ռաբունի։

Եւ տեղիք դստերն Պատրոնիկէ, զոր յարոյց սուրբ Խաչն։

Եւ տեղին ուր զՏէրն երկաթեցին։

Եւ բանտն՝ ուր զՏէրն եդին։ Եւ փշոց պսակի տեղին։ Եւ սիւնն ուր զՏէրն կապեցին։ Եւ Խաչգիւտն։

Եւ Սուրբ Գրիգորի խորանն։

Եւ եղ անդի 'ի սուրբ Մատրան։ Եւ եղ անդի 'ի քաղաքն, 'ի Տալիթայի տեղին, զոր յարոյց Տէրն 'ի մեռելոց։ Եւ տեռատեսին տեղն, զոր բժշկեաց Տէրն։ Սիմոնի բորոտին տունն, ուր պոռնիկ կինն զՏէր օծեաց։ Եւ քարն որ Տէրն 'ի վերայ եղ և քարոզեաց, որ ապիտակացաւ։

Պրոպատիկէ աւազանն, որ կոչի եբրայեցերէն սրահ, ուր անդամալոյծն բժշկեցաւ։

Եւ գերեզմանք Աստուածածնի ծնողացն, Յովակիմայ և Աննայի։ Եւ ծնունդն Աստուածածնին։ Սուրբ Ստեփաննոսի քարկոծումն։ Աստուածածնին գերեզմանն, որ է Գեթսեմանի, որ ասեն թէ դժոխքն աստ է լեալ։ Քարայրն ուր առաքեալքն ննջէին։ Ծնրադրութեան տեղիքն Քրիստոսի, որ է քարընկէց մի 'ի քարայրէն։ Եւ ել հանդէպ 'ի լեառն Ձիթենեաց, ուր զհողն լցին 'ի վերայ կուսին Հրէայքն։ Եւ այլ 'ի վեր, ուր Տէրն Նստաւ, որ քարն փոս եղեալ է։ Եւ ել 'ի Գալիլեա՝ 'ի ժամադիրն Յիսուսի։ Եւ տեղին ուր Աստուածածին աղօթեալ է, յորժամ հրեշտակապետն զբրաբիոնն ետ. 'ի Նոյն տեղին ամենայն ծառքն երկիր պագին Աստուածածնին, և դեռ խոնարհեալ կան ամենայն ծառքն ընդդէմ արևելից։

Եւ Սուրբ Համբարձումն Քրիստոսի։ Եւ 'ի Ներքոյ Նորա գերեզմանն Պիլիգեա պոռնըկին, որ է փորձումն։ Եւ տեղին ուր Տէրն զՀայր մերն ուսոյց աշակերտաց։ Եւ քարն որ Նստաւ Տէրն 'ի վերայ, որ է յանդիման տաճարին, և ելաց 'ի վերայ քաղաքին։ Եւ տեղին ուր Տէրն Նստաւ 'ի վերայ յաւանակին։ Եւ զառ 'ի վայր լերինն, ուր ընդ առաջ ելին ծերքն ոստօք և տղայք արմաւենեօք, և ովսաննայիւք օրհնեցին զԱստուած։

Եւ երթ 'ի Բեթփագէ 'ի Բեթանիայ, յարութիւնն Ղազարու. տեղին ուր ընդ առաջ ելին Տեառն՝ Մարիամ և Մարթա։

Ի ճանապարհն Յորդանանու կուրացն տե֊

ղըն որ Նստէին։ Ցերիքով տուն Զակքէոսի։ Յորդանանի տեղին ուր մկրտեցաւ Քրիստոս, որ է յայնկոյս լեառն Հերմոն փոքրն։ Եւ յայսկոյս Յովհաննու անապատն։ Եւ նոյն տեղի է որ զտապանակն անցուցանէին քահանայքն ՚ի ժամանակին Յեսուայ որդւոյ Նաւեայ, ուր զերկոտասան վէմս եդին։ Եւ նոյն տեղին է որ Յակոբ նահապետն գօտեմարտեցաւ ընդ Աստուծոյ։

Եւ Զոսիմոսի անապատն։ Եղիսէի աղբիւրն։ փորձութեան լեառն, որ յաղթեաց փորձողին Փրկիչն, և տեղին ուր եկաց զքառասուն օրն։

Եւ ՚ի դառնալն յԵրուսաղէմ՝ տեղիքն Թզենոյն, զոր Տէրն չորացոյց։ Վէմն ուր ըղ-սուրբ Կիւրղին զձեռն ՚ի վերայ հատին. Կիւրղի գերեզման և մօրն Աննայի։ Եւ էջ ՚ի կեդրոնի ձորն։ Սուրբ Յակոբայ՝ եղբօր Տեառն՝ գե-րեզման և աշտարակն որ ընկեցին ՚ի վայր։ Ողորմութեան դուռն որ կաղն բժշկեցաւ ՚ի ձեռն Պետրոսի և Յոհաննու։ Դուռն տաճա-րին, որ բացաւ ՚ի գալն Տեառն քառասն-օրեայ ՚ի տաճարն։

Տաճարն Սողոմոնի, կալն Ուռնայոյ, ձու-լածոյ ծովն։ Եսայեայ մարգարէին գերեզ-ման։ Աւազանն Սելովայ. Յոբայ ջրհորն, և իւր գերեզմանն։ Ջառներն որ է Հայոց գե-րեզման։ Ոնոփրիոսի անապատն։ Հառաչումն Պետրոսի։ Հատման ձեռաց տեղին, որ յԱս-տուածածնին դագաղն մերձեցաւ։ Սուրբ Հրեշտակապետն քաղաքն՝ վանքն Հայոց, ուր Փրկչին ետ զհոգին մօրն ՚ի ձեռս Միքայելի։

Թումայի առաքելոյ կախելոյ տեղն, որ Տէրն վաճառեաց:

Տրտում Աստուածածինն, որ է յանդիմւոն խաչելութեան:

Եւ եկ 'ի Սիոն ուստի առ Աստուած ըզ-հողն և ստեղծ զԱդամ: Սուրբ վերնատունն, ուր Տէրն զոտս աշակերտացն լուաց, և պա-տարագեցաւ. և ուր Հոգին սուրբ էջ յառա-քեալսն: Եւ սուրբ Ներքնատունն, ուր դրօքն փակելեօք եմուտ Քրիստոս առ աշակերտսն, և տեղին ուր Թովմաս շօշափեաց զկողսն Քրիստոսի: Սիմէոնի ծերունւոյն գերեզմանն: Դաւթի մարգարէին գերեզման: Սուրբ Ստե-փաննոսի գերեզմանն: Սուրբ Փրկիչն, որ կայ վէմն որ զՏէրն 'ի վերայ ձաղեցին: Տեղի ննջման սուրբ Աստուածածնին: Քարն որ 'ի Սինէական լեռնէն եբեր հրեշտակն Սուրբ Աստուածածնին. Յովհաննու աւետարանչին ա-ղօթանոցն: Աստուածածնին աղօթանոցն:

Եւ ել յամուրացն Սիոնի և գնա 'ի Բե-դղէմ, և 'ի ճանապարհին է սուրբ Կիպ-րիանոսի վանքն: Ջրհորն ուր զՅովսէփ ըն-կեցին եղբարքն: Եւ սուրբ Եղիայի անա-պատն: Մանկանց կոտորածի տեղն Բեդղե-հէմ. սուրբ այրն ուր ծնաւ Քրիստոս: Սուրբ մսուրն որ եդաւ: Եւայի գերեզման: Եւ ման-կանցն գերեզման:

Եւ ջրհորն որ աստղն երևի: Եւ Մոգաց տեղն որ իջան: Եւ հովուացն տեղն: Հռա-քայելի գերեզման: Տապանակին խաչն. որ է բլուրն Ամինադաբայ, ուր եկաց տապանակն քսան ամ:

փիլիպպոսի աղբիւրն, որ զներքինին մկըր-տեաց։

Եւ գնա 'ի լեառնակողմ ուր Զաքարիայի տունն էր։ ի ծնունդն Յովհաննու Մկրտչի։ Աղօթից տեղն Զաքարիայի։ Եւ պատառեալ վէմն, որ պահեաց զԵղիսաբեթ և զուրբ տղայն Յովհաննէս աւուրս երեք յորժամ Հերովդէս խնդրէր սպանանել։

Եւ գնա երկոտասան մարգարէ 'ի Թեկուայ, ուր Ամբակում զճաշն տարաւ Դանիելի 'ի Բաբելոն։ ի ճակատու տեղին Դաւթի և Գողիաթու, որ պարսաքարաւն սատակեաց։

Եւ գնա 'ի հայր Աբրահամ, որ է Սիկիմ, ուր կան գերեզմանքն Աբրահամու և Սահակայ, Յակոբայ, Յովսեփայ, Սառայի, Ռեբեկայ, Լիայ, և այլ նախահարցն։ Եւ 'ի ծառն Մամբրէի, որ Աստուած եկն առ Աբրահամ։ ի լեառն ուր խօսեցաւ Աբրահամ ընդ Աստուած, որ հայի յերեսս Սոդոմայ։ ի Յայնոնում ուր մկրտէր Յովաննէս։

Եւ գնա 'ի Նազարէթ,' ուր հրեշտակապետն աւետեաց կուսին։

ի լեառն' ուր գահավէժ արարին զՏէրն Հրէայքն։ ի կանա Գալիլեացւոց, ուր զջուրն 'ի գինի արար։ ի Տիբերական ծովն, ուր զձուկն որսացին։ ի Գեննեսարէդ, ուր յետ յարութեան երևեցաւ փրկիչն։ ի լեառն ուր զհացն աճեցոյց, ուր զհինգ հազարս կերակրեաց։ ի Թափօրական լեառն, ուր Քրիստոս պայծառակերպեցաւ։

ի քաղաքն Նային, ուր Քրիստոս զորդի

այրոյն յարոյց 'ի մեռելոց։ Ի Մամրուս քաղաք 'ի բանդն Յովհաննու, ուր գլխատեցաւ 'ի Հերովդէէ։

Եւ ի գերեզման Յովհաննու։ Ի Ջրհորն Սամարացի կնոջն, 'ի Տապարիայի ծառն։

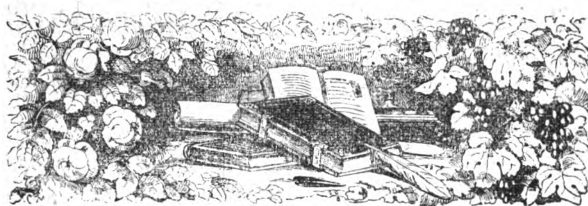
Եւ այս սակաւ է 'ի բազմացն զոր գրեցի։

DEUX DESCRIPTIONS ARMÉNIENNES

DES

LIEUX SAINTS DE PALESTINE

DEUX DESCRIPTIONS ARMÉNIENNES

DES

LIEUX SAINTS DE PALESTINE

—

On ne connaissait point jusqu'ici en Occident ce que la littérature arménienne[1] avait pu produire en fait de voyages en Terre Sainte ou de descriptions des Lieux Saints.

Voici la version de deux textes de ce genre qui pourront peut-être offrir un certain intérêt.

Le premier paraît avoir été rédigé originaire-

1 Il y a aussi quelques livres de ce genre en géorgien. *Archives de l'Orient latin*, II, 2, 1883.

ment à la fin du VII. ou au commencement du VIII. siècle, mais les deux copies d'après lesquelles nous les publions sont du XVII; l'une d'elles est datée de 1624.

Le second texte est tiré d'un manuscrit autographe, de l'auteur, manuscrit écrit peu avant 1483.

Si l'on voulait compléter la bibliographie des ouvrages descriptifs arméniens consacrés aux Lieux Saints, il conviendrait d'ajouter à nos deux textes.

III. — *Synaxe des SS. Lieux de Jérusalem* (IXe. s.) (*Paris*, B. Nat., *anc. f. arm.*, 20, ff. 1-7).

IV. — Dr Georges — *Pour aller à Jérusalem (Edschmiadzin*, n.° 1114).

V. — *Liste des SS. Lieux de Jérusalem*, rédigée au commencement du XVIIIe s. (ms. de 1624 — *Venise*, S. Lazare).

VI. — *Description des SS. Lieux*, en vers (Vignettes dans le texte. — Constantinople, 1678, 8°).

VII. — Zuar-Djigherdji Oghlou, prêtre, *Voyage à la T. S. et description des SS. Lieux* éd. Alishan. dans le *Polyhistor*, 1867-1869, t. XXVII, pp. 129, 160, 202, 301, 328, 370; XXVIII. pp. 114, 145, 246, 320; XXIX, pp. 177.

VIII. — Hanna, de Jérusalem, docteur arménien, *Histoire de Jérusalem et des SS. Lieux* (1727) — Constantinople 1734, 378 pp., 8° (Réimprimé plusieurs fois depuis).

IX. — Ardzerouni (Dr Baptiste), de Jérusalem, *Description de la sainte cité de Jérusalem* — Jérusalem, 1859, iv-353 pp., 8° (Suit Hanna, et Marino Sanudo).

P. Léonce ALISHAN.

I.

ANASTASE D'ARMÉNIE
(VIIe siècle).

LES LXX COUVENTS ARMÉNIENS DE JÉRUSALEM[2].

—

Sous le règne de Terdate, et sous le patriarcat de s. Grégoire l'Illuminateur, les grands princes arméniens fondèrent plusieurs couvents dans la sainte ville de Jérusalem: voici les noms de ces couvents.

Le couvent de Pierre, qui fut fondé par donation royale: il se trouve hors de la ville, du côté de Siloé: on l'appelle Les Soupirs de Pierre.

Le couvent de Pande (Pantaléon), nommé Saint Précurseur; situé vers l'Orient, sur le Mont des Oliviers: également bâti par donation royale, au nom de la sainte cathédrale de la ville de Valarshapat[3]. Les Alouaniens le possédent jusqu'aujourd'hui.

2. Le manuscrit porte pour titre, « *Des couvents dans la » ville de Jérusalem, d'après l'histoire d'Agathange, protonotaire de Grégoire l'Illuminateur* »; mais dans l'histoire connue sous le nom d'Agathange, il n'y a pas un mot de ces couvents.

3. Comme tous ces noms de pays, de villes, de familles ou races arméniennes, sont bien connus par l'*Histoire* et

Le couvent de Mèje[4], nommé les Quarante Saints: occupé maintenant par les Sarrasins.

Tout près se trouve le couvent de Bate, fondé par des Schirakiens; il fut ensuite nommé couvent des Cucculés.

Le couvent de S. Georges, du même côté: il est maintenant en ruines.

Le couvent Noravank[5] près du sépulcre du prophète Isaïe: du même côté du mont des Oliviers, démoli par les Sarrasins.

Le couvent du bienheureux Kinde[6], vers la vallée de Josaphat.

Le couvent de S. Polieucte, fondé par le tétrarque[7] de l'Arménie, dans la partie septentrionale.

Le couvent des Ardzerouniens, nommé S. Georges.

Le couvent de Zarehouan[8], hors de la ville.

la *Géographie* de Moïse de Khorène, nous n'en noterons ici que quelques-uns seulement.

4. Personnage inconnu dans l'histoire. On connaît bien des Mejège, mais pas de Mèje.

5. *Nor.* en arménien signifie nouveau, *vank* couvent. Il y a aussi dans l'Arménie un couvent de ce le nom, *Noravank.*

6. Ce personnage paraît être le disciple de s. Nersès, dans la seconde moitié du IVe siècle.

7. C'était peut-être le satrape de la Quatrième Arménie, qui est la même que Dzopk (Sophéné).

8 Bourg dans le pays d'Ararat.

Le couvent des Mamiconiens, sous le vocable du S. Précurseur.

Le couvent des Gougariens (Gogarène).

Le couvent du Bedeschkhe [9] (Préfet), même côté, sous le vocable des ss. Serge et Bacchus.

Le couvent des Suniens, du nom de S. Georges, démoli par les Sarrasins.

Le couvent des Reschtouniens, qui servait de léproserie aux couvents arméniens, même côté.

Le couvent des Khorkhorouniens, même côté.

Yeritzavank [10] (couvent de Yeretz), à la Porte de David, sous le vocable de la Mère de Dieu.

Le couvent des SS. Léontiens [11].

Le couvent de l'Eunuque (dépendant) de la Quatrième Arménie: situé vers l'Orient.

Le couvent des Antzavatziens, nommé s. Ananie, près de Bethléem.

Dans l'intérieur de la ville, le couvent des Arsacides vers la sainte Piscine-des-Brebis.

9 Ordinairement c'était au satrape ou préfet du pays d'Aghtznik (entre Diarbékir et Van) qu'on donnait ce titre.

10 *Yéretz* signifie presbyte, mais il est aussi le nom propre d'un saint évêque du pays de la Sunie.

11 Evêques, prêtres et diacres arméniens martyrisés dans la Perse, l'an 453.

Le couvent de Gazavon [12], du nom des ss. Rhipsimée et Gayïanée, dans la ville, à la porte de l'église de la Résurrection.

Le couvent des Camsaracans, appelés, Arsacides, sous le vocable de s. Grégoire l'Illuminateur.

Le couvent des Amatouniens, du côté de Sion.

Autre couvent des Amatouniens, où habitent des religieuses; du côté de Sion.

Le couvent des Mamiconiens, sous le vocable du S. Précurseur; même côté.

Il y a encore quatre couvents du côté de Siloé.

Le couvent des Cariniens [13], fondé par Sembate le Bagratide.

Le couvent des Saharouniens, même coté, appelé Karavank (couvent du Rocher), sous le vocable du frère du Seigneur (S. Jacques) qui fut caché par la roche.

Le couvent des Palouniens, du côté de la montagne de Galilée.

Autre couvent des Antzavatziens: même côté.

Le couvent des Zalacouniens [14]; même côté: occupé maintenant par les Sarrasins.

12 Gazavon était un prince de la race des Camsaracans, alliée à la famille royale, au IVe siècle.

13 Carin, le pays actuel d'Erzeroum.

14 Cette race n'est pas connue dans l'histoire arménienne.

Le couvent des Quarante Saints; même côté.

Le couvent des Cotayîens, vers le Mont des Oliviers, où Jésus enseigna à ses disciples les neuf béatitudes.

Le couvent des Varajouniens, à côté du temple de Salomon.

Le couvent des Vanandiens; même côté.

Celui des Zadiens [15]; même côté.

Le couvent des Moks, du coté de Gethsémani.

Le couvent des Katcebérouniens, du côté de la montagne de Galilée.

Le couvent des Saharouniens; même côté.

Le couvent des Mazaziens, que possèdent maintenant les Grecs.

Le couvent de S. Jean, à la Porte de la Résurrection, occupé maintenant par les Géorgiens.

Le couvent de Cogh [16], occupé maintenant par les Grecs.

Le couvent des Spandouniens.

Le couvent des Ashamouniens, qui est ruiné.

Il y a un autre couvent arménien vers l'orient.

Le couvent de Dertschan.

15 Inconnus dans l'histoire.

16 Canton du pays de Tayk vers les sources du fleuve Cour.

Le couvent des Suniens; vers l'orient.

Autre couvent des Suniens; même côté.

Encore un autre couvent des Suniens, dans la vallée de Saba.

Quatrième couvent des Suniens dans la vallée de Josaphat.

Cinquième couvent des Suniens, occupé par les Sarrasins.

Le couvent de Batour [17], sous le vocable de la Sainte Vierge, près de la Tour de David.

Le couvent des Calandouniens, même côté.

Le couvent de S. Grégoire d'Amaras [18].

Le couvent d'Artzakh, sur le côté méridional.

Trois autres couvents des Alouaniens, occupés maintenant par les Sarrasins.

Trois autres couvents dans la ville même de Jérusalem.

Le couvent des Tachiriens, fondé par les Arsacites, sous le vocable de S. Georges.

Quatre autres grands couvents fondés par les Mamiconiens.

Voilà un total de 70 couvents fondés par les princes Arméniens dans la sainte ville de Jérusalem, aux Saints Lieux où vécut

17 Personnage inconnu; peut-être fallait-il lire *Bacour*, nom assez connu dans l'histoire.

18 Ce saint était le petit-fils de s. Grégoire l'Illuminateur, et le premier archevêque des Alouaniens: Amaras est un bourg dans le pays de ceux-ci.

J.-C. et dans d'autres endroits foulés par ses divins pieds. Et les grandes églises de Golgotha, de la Nativité, de S. Jacques, des Archanges, du S. Sauveur, du Cénacle, de l'Ascension, *des Tombeaux* (?), de l'Invention de la Croix, de l'Autel du S. Illuminateur, et du Sépulcre *Deicapax*[19], furent bâties par le roi Terdate et par S. Grégoire l'Illuminateur. Tous ces couvents furent établis par le saint Illuminateur, et surtout par s. Nersès[20], qui les fit bâtir, afin qu'on y prie pour la sauvegarde des Arméniens. Mais dans la suite des temps, les patriarches de l'endroit, poussés par l'envie, troublèrent le bon ordre de ces couvents; et c'est pour cela que les princes arméniens, présentant à l'empereur Justinien sept talents, c'est-à-dire 70000 pièces d'or, enlevèrent à la domination de ces patriarches tous les couvents arméniens, tant ceux des moînes que ceux des religieuses, comme aussi les cellules des solitaires, et redevinrent possesseurs de ces lieux. Mais dans la suite, par l'incurie des princes et de catholicos arméniens, — qui transgressaient ainsi les plus grands commandements eux-mêmes, — et par la paresse et l'insouciance des moî-

19 C'est à dire le sépulcre qui a reçu le corps du Seigneur.

20 Arrière petit-fils de s. Grégoire l'Illuminateur.

nes de Jérusalem, leurs couvents tombèrent en ruines; tandis que les couvents de ceux qui, par une vie utile, active et pieuse, gardèrent les règles de la foi et des bonnes mœurs, restent encore solides et prospères. Plusieurs de ces couvents, perdant leurs supérieurs, et personne ne se donnant la peine d'en nommer d'autres, les patriarches de Jérusalem et des Grecs se hâtaient de se les approprier. Outre cela, beaucoup de moînes Arméniens abandonnèrent leurs places, voulant se débarrasser des impôts des Sarrasins: quant à d'autres couvents, situés sous les remparts de la ville, et qu'ils tenaient encore en leur pouvoir, ils les changèrent en monastères de religieuses, en y établissant des diaconesses, afin qu'ils fussent libres et non assujettis aux impôts selon le privilège des autres maisons de religieuses. Quant à eux-mêmes, ces moines se retirèrent de la ville, cherchant d'autres endroits; et changeant les noms de ces couvents, ils leurs appliquèrent les noms des provinces, des nobles et des tribus, espérant par ce moyen se procurer les secours et les aumônes de ceux-ci.

Or il y avait beaucoup de pareils couvents arméniens à Alexandrie, dans la Thébaïde, au mont Sinaï, et encore sur la sainte montagne de Thabor, aux bords du lac de Tibériade, et dans d'autres parties

de la Palestine. J'en ai vu plusieurs de mes propres yeux, ayant vécu nombre d'années dans cette contrée. Et dans tous ces couvents de Jérusalem et de ses dépendances, se trouvaient beaucoup de Saints Livres, aussi bien que d'autres livres spirituels en langue arménienne.

Le bienheureux Anastase, docteur Arménien, a découvert les noms des couvents de Jérusalem, sur la demande du prince Hamazaspe Camsaracan Pahlavide [21], qui désirait aller à Jérusalem, où en effet il alla, et fut heureux de voir les lieux foulés par les pieds divins, ces lieux où se promena Notre Seigneur pendant sa vie humaine. Ce prince délivra des mains des patriarches de Jérusalem ces couvents arméniens, qu'ils voulaient détourner de leurs règles, en y introduisant la doctrine de Juvénal [22]. Mais dans le cours des temps, les pères Arméniens et leur couvents eurent à souffrir beaucoup de vexations et de tourments de la part de ces patriarches grecs et de leurs successeurs, à cause du quatrième concile de Chalcédoine, et du dogme des deux natures. C'est pourquoi, se réunissant en assemblée générale, tous les supérieurs et les pères de ces couvents, et les solitaires des cellules, au nombre d'environ 500, écrivirent au bienheureux catholicos Jean [23] et aux autres prélats, en deman-

21 Il vivait vers la fin du VIIe siècle.

22 Évêque de Jérusalem.

23 Ce doit être Jean II, patriarche des Arméniens, dans la seconde moitié du VIe siècle (557-574).

dant ce qu'ils devaient faire; fallait-il accepter les propositions des Grecs et rester paisibles dans leurs demeures? ou bien fallait-il abandonner celles-ci, et s'en aller? d'autant plus que l'empereur avait sévèrement ordonné à la Ville sainte et aux patriarches, de n'y tolérer ni moines arméniens, ni Jacobites syriens ou égyptiens, mais seulement ceux qui se conformeraient entièrement à la confession de l'empereur et aux canons de Juvénal. Le catholicos leur répondit par lettre; « Ne leur obéissez pas dans les questions religieuses: quit- » tez plutôt la ville et allez vous en ». Plusieurs abandonnant donc leurs monastères et leurs biens, s'en allèrent: quelques-uns s'établirent dans la Césarée, d'autres partirent pour l'Égypte; cependant plusieurs d'entre eux ne bougèrent pas de leur place, subissant les tourments, les déprédations et les persécutions des patriarches de Jérusalem, jusqu'au jour où les Arabes s'emparèrent de la Palestine et de Jérusalem. Après cela, les patriarches n'osèrent plus inquiéter personne; car ils furent ébranlés par les mains des Ismaëlites et chassés de leur pays [et réduits en servitude;] c'est ainsi que les Arméniens et les Syriens goûtèrent le repos. Mais d'autre part ils furent mis aux abois par le poids des impôts et par la désolation de l'Arménie, d'où n'arrivaient plus les revenus des fermes que leur avaient allouées les rois et les princes arméniens; ne pouvant donc plus vivre, ils quittèrent leurs demeures. Il resta quinze couvents seulement, partie dans la montagne des Oliviers, partie près de Bethléem, et quelques so-

litaires stylites; d'autres au bord du fleuve sacré du Jourdain, sur le Mont de la Tentation, dans le désert du Sauveur, au Mont Thabor, sur l'Ermon, et vis-à-vis de Pharphar[24]; d'autres, enfin, dans ces mêmes environs du lac de Tibériade, et de l'autre côté, où le Sauveur distribua les sept pains aux 5000 personnes

C'est ainsi qu'est arrivé tout cela.

Nous[25] avons trouvé au pays de Galatie, surnommé Ancyre, dans l'Église dédiée au saint Illuminateur, un livre, où était insérée, cette pièce, notifiant qu'un certain Anastase, docteur arménien, étant allé à Jérusalem, avait vu de ses propres yeux les couvents des Arméniens; qu'il y avait là bas, à Jérusalem, 70 *couvents arméniens tous[26] en bon état. Il fit une note de tout cela, et la porta à la province de Dzoph (Sophène) à présent nommé Tchemischgadzag: c'est là qu'ayant trouvé cet écrit, nous l'avons copié fidèlement.*

24 Dans le texte arménien *Barbora.*

25 On ne connaît pas le rédacteur de cette notice, qui d'ailleurs doit être antérieure au XVIIe siècle.

26 Pas tous, comme l'on vient de le voir dans la relation d'Anastase.

II.

NICOLAS, ÉVÊQUE D'ACQUIRMAN

LES SS. LIEUX DE JÉRUSALEM (1483)

—

Voici les lieux saint de Jérusalem, dont je ferai mention, moi, Nicolas, évêque, serviteur de Dieu.

Ce n'est qu'une petite partie, vu le grand nombre des lieux qu'on pourrait citer.

Avant tout, on y voit le tombeau du prophète Samuel; non loin de là, Arimathie, d'où était Joseph: il y a son tombeau et une église.

Près des murs de Jérusalem, on montre les sépultures de Gamaliel et de saint Étienne.

A Saint Jacques, il y a la tête de ce saint, fils de Zébédée et frère de saint Jean l'évangéliste.

Sur le chemin qui conduit à l'église de la Résurrection, on passe devant une porte close: c'est l'endroit où Jésus-Christ rencontrant ses disciples, leur dit: « La paix soit avec vous », Ils s'approchèrent et lui baisèrent les pieds.

Quelques pas plus avant, encore une autre porte close: c'est là que la sainte Vierge

donna à Marie l'Égyptienne l'assurance [du pardon].

Près de la porte de la Résurrection, est l'endroit où Jésus-Christ prit la croix des mains de Simon le Cyrénéen et la posa sur son épaule; vis à vis est [l'église de] saint Jean-Baptiste. Dans l'intérieur de la Résurrection, vous voyez le Golgotha, lieu de décollation, où Jésus-Christ fut crucifié; la pierre qui se fendit, sous laquelle est le tombeau d'Adam; la place où N. S. fut enveloppé dans le linceul; le S. Sépulcre; la pierre qui fut roulée à l'entrée du sépulcre; les côtés [où étaient assis les deux anges; l'endroit où se trouvait l'ange qui annonça aux femmes la résurrection; celui où Pierre et Jean s'arrêtèrent au Sépulcre; le jardin: le lieu où Marie Madeleine, voyant Jésus-Christ, le prit pour un jardinier, puis s'écria: « Rabboni! »; la place où la s. Croix ressuscita la fille de Patronicée; l'endroit où fut enchaîné N. S.; la prison où il fut mis; l'endroit où il fut couronné d'épines; la colonne à laquelle il fut attaché; le lieu où s'opéra l'invention de la Croix; l'autel de saint Grégoire.

On se rend ensuite à la sainte Chapelle. De là on va trouver dans la ville l'endroit de Talitha, où Jésus Christ la ressuscita; celui où fut guérie la femme affligée d'une perte de sang; la maison de Simon le lé-

preux, où la pècheresse répandit le parfum sur N. S.; le Rocher où monta et prêcha J.-C., rocher qui, après, resta tout blanc; la Piscine Probatique, dite en hébreu Portique, où Jésus-Christ guérit le paralytique; les tombeaux de Joachim et d'Anne, père et mère de la sainte Vierge; le lieu où naquit la sainte Vierge; celui où saint Étienne fut lapidé; le sépulcre de la sainte Vierge à Gethsémani, où l'on dit que se trouve l'enfer; la grotte où les Apôtres s'endormirent; la place où Jésus-Christ se prosterna la face contre terre, et qui n'est éloignée de la grotte que de la distance d'un jet de pierre.

Puis, allez vis-à-vis, au Mont des Oliviers, là où les Juifs jetèrent de la terre sur la Vierge.

Plus haut vers le sommet, est la pierre sur laquelle s'est assis J.-C., et qui s'est enfoncée.

Allez de là en Galilée, au rendez-vous de N. S., à la place où la sainte Vierge était en prière, lorsque l'Ange lui donna le signe de l'Annonciation; alors tous les arbres s'inclinèrent devant elle et restent encore inclinés vers l'Orient; au lieu de l'Ascension de N. S. sous lequel se trouve le sépulcre de Pélagie, la prostituée, et qui est [appelé] la tentation; au lieu où Jésus-Christ enseigna le Pater Noster à ses disciples; à la pierre sur laquelle il s'assit en face du

Temple et pleura sur la ville; au lieu où il monta sur l' ânon; à la montagne où les vieillards et les enfants, munis de rameaux et de palmes, vinrent au-devant de Jésus, criant, « Hosanna » et rendant grâces à Dieu.

Allez ensuite à Bethphagé et à Béthanie, où Jésus ressuscita Lazare, et où Marie et Marthe allèrent à sa rencontre.

Sur le chemin qui conduit au Jourdain, il y a la place où étaient les aveugles.

A Jéricho, la maison de Zachée.

L'endroit du Jourdain où N. S. fut baptisé, ayant en face le mont du petit Hermon, et derrière le désert de saint Jean; c'est le même endroit par où passèrent les prêtres qui portaient l'arche au temps de Josuè, fils de Nun, et où ils placèrent les douze pierres. C'est aussi la place où le patriarche Jacob lutta avec Dieu. Le désert de Zosime. La fontaine d'Élisée. Le Mont de la Tentation, où N. S. vainquit Satan. Le lieu où il demeura quarante jours.

De retour à Jérusalem, on voit la place du figuier que N. S. dessécha; la pierre, sur laquelle on coupa la main à saint Cyrille, et, tout près son tombeau et celui de sa mère Anne.

Descendez ensuite dans la vallée de Cédron, où se trouve le tombeau de saint Jacques, frère de N. S., près de la tour d'où il fut précipité. La porte de l'Aumône, où

le boiteux fut guéri par Pierre et Jean. L'autre porte, qui s'ouvrit d'elle-même devant l'enfant Jésus, lorsqu'on le porta au Temple, le quarantième jour après sa naissance. Le Temple de Salomon. L'aire d'Ornan. Le grand bassin de fonte. Le sépulcre du prophète Isaïe. La fontaine de Liloé. Le puits et Job et son tombeau. Le Champ du Potier, où est le cimetière des Arméniens. Le désert d'Onuphre. La place où saint Pierre fondit en larmes. Celle où celui qui osa toucher le cercueil de la sainte Vierge eut la main fracassée.

Dans la ville de saint Michel, le couvent Arménien, où N. S. remit l'âme de sa mère entre les mains de l'archange. L'endroit où l'apôtre Thomas devant être pendu, fut vendu par N. S. Celui de la *Mater dolorosa* aux pieds de la Croix.

Puis montez vers Sion, vous y voyez l'endroit où Dieu prit du limon de la terre et créa Adam. Le saint Cénacle, où J.-C. lava les pieds à ses Apôtres, où il institua le saint Sacrement, et où le saint Esprit descendit sur les Apôtres. Sa salle où, les portes étant fermées, N. S. apparut au milieu de ses disciples. L'endroit où Thomas mit la main dans le côté de N. S. Le sépulcre du vieillard Siméon. Celui de saint Étienne. Celui du prophète David. L'église du Saint Sauveur, où il y a la colonne à

laquelle N. S. fut attaché et flagellé. L'endroit où s'endormit la sainte Vierge. Celui où l'ange apporta à la sainte Vierge la pierre du sommet du mont Sinaï. L'oratoire de S. Jean l'évangéliste. Celui de la Sainte Vierge.

De Sion, allez à Bethléem; vous rencontrez sur le chemin le couvent de S. Cyprien. Le puits où Joseph fut jeté par ses frères. Le désert du prophète Élie. Le lieu du massacre (des Innocents). La grotte où naquit N. S. La Crèche où il fut couché. Le tombeau d'Ève. La sépulture des Innocents. Le puits où l'astre apparut. Le lieu où les Mages descendirent. L'emplacement des bergers. Le tombeau de Rachel. La croix de l'arche. La colline d'Abinadab, où l'arche séjourna vingt ans.. La fontaine où s. Philippe baptisa l'eunuque.

De là, allez vers la montagne, où était la maison de Zacharie. L'endroit où naquit s. Jeane Baptiste. La place où saint Zacharie avait coutume d'aller prier. Le rocher qui s'ouvrit et cacha s. Élisabeth avec l'enfant s. Jean pendant les trois jours qu'Hérode cherchait à le tuer.

Puis à Thécué, le lieu des douze prophètes, d'où Habacuc porta le dîner á Daniel en Babylone. Le lieu du combat de David avec Goliath, où celui-ci fut tué par la fronde.

Puis allez au Père Abraham, à Sichem, où sont les sépultures d'Abraham, d'Isaac, de Jacob, de Joseph, de Sara, de Rébecca, de Lia et de divers patriarches. L'arbre de Mambré où Dieu visita Abraham. La montagne où Abraham parla à Dieu, et qui regarde vers Sodome. Aïn où s. Jean baptisait.

Ensuite allez à Nazareth, où l'ange annonça à la s. Vierge. Au rocher d'où les Juifs précipitèrent N. S. A Cana de Galilée, où N. S. changea l'eau en vin. A la mer de Tibériade, où les Apôtres firent la pêche. A Génésareth, où J.-C. apparut à ses disciples après la résurrection. A la montagne où il nourrit cinq mille personnes en multipliant les pains. Au mont Thabor, où eut lieu la Transfiguration de N. S. A la ville de Naïm, où Jésus-Christ ressuscita le fils de la veuve. A la ville de Mamlouss, où est la prison de s. Jean, où il fut décapité. Au tombeau de s. Jean. Au puits de la Samaritane. A l'arbre de Tabarie.

Et tout cela, n'est qu'une petite partie des Lieux-Saints, dont j'aie pris note.

